

Матеріально-побутові умови і стипендіальне забезпечення студентів Сумського Державного Педагогічного інституту у 1930-1940 рр.

Material and Living Conditions and Scholarship Provision for the Students of the Sumy State Pedagogical Institute in 1930-1940

Лариса Єпик¹, Едуард Семешин¹
Larisa Yepik, Eduard Semeshyn

¹ Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University
87 Romenska Street, Sumy, 40002, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.43-5](https://doi.org/10.22178/pos.43-5)

LCC Subject Category:
[DK508-508.95](#)

Received 15.01.2019
Accepted 20.02.2019
Published online 28.02.2019

Corresponding Author:
Larisa Yepik
larusyabarabash2017@gmail.com

Анотація. Стаття розкриває особливості матеріально-побутових умов студентства Сумського Державного Педагогічного інституту у 30-40 рр. ХХ ст. На основі архівних документів проаналізовано рівень стипендіального забезпечення студентів протягом 30-40 рр. ХХ ст., проведено порівняльний аналіз грошового еквіваленту державних стипендій по відношенню до заробітної плати робітників. Автори наводять витримки із архівних джерел, які підтверджують існування різних джерел стипендіального забезпечення, наприклад з боку профспілкових організацій. Стверджується, що кількість і розмір стипендій студентів Сумського Державного Педагогічного інституту поступово зростала, залежала від успішності в навчанні. Тим не менше стипендіального забезпечення, як свідчать архівні документи, було недостатньо для молоді людини, щоб забезпечити елементарні потреби в одязі і лікуванні, з урахуванням також і того, що студенти, як і всі громадяни України, змушені були віддавати частину коштів на державні позики.

Проаналізовано причини за якими студентів позбавляли стипендії, або зменшували її розмір: наявність академічної заборгованості, відсутність на заняттях, порушення навчальної дисципліни та інше. Автори аналізують становище студентів після введення обов'язкової оплати за навчання у ВИШах, збільшення вимог до якості навчання як головного фактору отримання стипендії. В статті досліджується і проблема забезпечення проживання студентів в гуртожитках. Аналіз архівних документів доводить, що ця проблема у 30-40 рр. ХХ ст. мала гострий характер, вирішувалась поступово, іноді без урахування інтересів студентської молоді. У статті процитовано архівні документи, деякі введено у науковий обіг вперше.

Ключові слова: Сумський державний педагогічний інститут; студенти; стипендія, плата за навчання, академічна успішність, плата за гуртожиток.

Abstract. The article reveals the peculiarities of material and living conditions of the students of the Sumy State Pedagogical Institute in 1930-1940. On the basis of archival documents, the level of scholarship provision for students during the 30-40 of the XX century was analyzed, and a comparative analysis of the monetary equivalent of state scholarships in relation to workers' wages was conducted. The authors cite archival sources that confirm the existence of various sources of scholarship support, for example from trade union organizations. It was stated, that the number and the size of scholarships of the students of the Sumy State Pedagogical Institute was gradually increasing, depending on the results of their study. Nevertheless, the scholarship support, as it is evidenced by the archival documents, was not sufficient for a young person to provide himself with basic clothing and treatment needs, also taking into account the fact that students, like all Ukrainian citizens, were forced to give out some of the funds for state loans.

The article analyzes the reasons why students were deprived of scholarship, or why its size was diminished: academic debts, missing classes, violation of discipline, etc. The authors analyze the students' situation after the introduction of compulsory tuition fee at higher educational establishments, increasing the requirements for the quality of education as the main factor in obtaining a scholarship. The article also investigates the problem of providing accommodation for students in hostels. The analysis of archival documents proves that this problem was acute in 1930-1940. It was solved gradually, sometimes without taking into account the interests of student youth. The article cites archival documents, some of which have been introduced into scientific circles for the first time.

Keywords: Sumy State Pedagogical Institute; students; scholarship; tuition fee; academic achievement; dormitory fee.

© 2019 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

ВСТУП

Вивчення повсякденного життя та матеріально-побутових умов студентства актуальна і мало презентована тема. Студенти завжди були унікальною соціальною групою населення, за віковими, психологічними, соціальними особливостями, високим ступенем сприйняття політичних ідей, бажанням брати участь у соціально-економічних реформах суспільства. В той же час, студентство – універсальна група населення, яка є показником соціального, політичного, економічного і духовного життя суспільства в той, чи інший проміжок часу.

Матеріальне становище студентів Сумського державного педагогічного інституту у 30-40 рр. ХХ ст. залишається малодослідженою на сьогодні. Загалом життя студентства лише в останні роки стало предметом дослідження ряду вчених. Однією із перших серйозних розвідок стала робота О.О. Лаврут, котра в 2004 р. захистила кандидатську дисертацію, присвячену студентській молоді України в 1920-ті роки. Новим серйозним здобутком стала докторська дисертація, захищена в 2012 р. О.Рябченко, яка всебічно дослідила повсякденне життя студентства в 20-30-х рр. ХХ ст. У тому ж році О.Рябченко опублікувала ґрунтовну монографію, присвячену цій темі. У 2010 р. О.Рябченко стала співавтором розділу «Нариси студентського життя» у колективній монографії [6]. Окрім цього, О.Л.Рябченко опублікувала серію статей, присвячених цій темі [8]. Ціннісною роботою в цьому напрямку стала докторська дисертація О.Комарніцького, захищена в 2017 р. [3]. Існує також ряд публікацій, котрі висвітлюють історію педвишів України, зокрема монографія Л.Корж [4], присвячена становленню Сумського державного педагогічного універ-

ситету імені А.С.Макаренка (далі СДПУ ім.Макаренка). Ряд наукових публікацій по цій тематиці має Е.Семешин [9; 10] та ін.

Дослідження має на меті розглянути становище студентства в 1930-х і першій половині 1940-х рр. ХХ століття на прикладі Сумського Державного Педагогічного інституту (далі СДПІ). Для цієї цілі підключений величезний масив документів, використано матеріали із особових справ студентів, які раніше не досліджувалися. Принагідно зауважимо, що значна частина студентських справ була втрачена по різних причинах. Весною 1941 р. в результаті передачі справ архіву колишнім архіваріусом новопризначеному, «виявилось, що 239 одиниць різних архівних документів і цілий ряд особистих справ вибувших студентів інституту з документами і без них в наявності не виявлено» [19, арк. 138]. Багато документів також було втрачено і під час Другої світової війни і лише незначна їх частина збереглася до наших днів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Діяльність Сумського державного педагогічного інституту розпочалася в 1924 р. Спочатку це були Вищі 3-х річні педагогічні курси, які на початку 1925 р. реорганізовані в педагогічний технікум (далі – СПТ). У 1930 р. технікум було перетворено в Сумський Інститут соціального виховання (далі СІСВ), а в 1933 р. – у Сумський Державний Педагогічний інститут. Нині це СумДПУ імені А.С.Макаренка. Його реорганізації в 30-х рр. пов'язані із радянським курсом на загальну освіту. Постановою ЦК ВКП(б) від 25.07.1930 р. «Про загальне обов'язкове початкове навчання», відповідно до якої із 1930/31 навчального року обов'язкова початкова освіта (1–4 класи) за-

проваджувалася повсюдно, а в промислових містах, фабрично-заводських районах та робітничих селищах розпочинався перехід до обов'язкового навчання в обсязі школи-семирічки. Цією постановою також вводилося обов'язкове навчання переростків, котрі не пройшли курсу початкової школи на основі прискорених форм навчання: 2-річні та 1-річні школи-курси [1, с. 184–186]. Так, згідно Всесоюзного перепису населення 1937 р., у віковій групі 20–24 років 20,5 тис. чол. були учнями 8-10 класів середньої школи [7, с. 113]. Освіта була платною (культурний збір) і стала тягарем для багатьох селян. І. Дерев'яно, котрий в 1933 р. закінчив школу № 6 у м. Ромни, згадував: «У школі навчання було платним. У 1933 році я закінчив семирічку, але атестат мені не віддали, бо мати по бідності не могла заплатити 25 крб. за сьомий клас. Без атестата ніде не брали на роботу, не давали карток на продовольчі товари. Я міг тільки поповнити армію безробітних» [35, с. 71].

Для реалізації проголошеного курсу не хватало вчителів. В 1930/31 навчальному році для нововідкритих шкіл не хватало 47 % вчителів, а 77 % із тих, хто працював, мали лише середню або нижчу освіту і не могли забезпечити отримання учнями необхідних знань [5, с. 303]. Частина вчителів, котрі мали вищу освіту, але відносилися до «старої інтелігенції» із антирадянськими позиціями, зазнала переслідувань і репресій. У зв'язку із нехваткою кадрів до школи активно залучалися люди, котрі пройшли короткочасні педкурси (тривалістю від одного до кількох місяців), а часом навіть і без них. 17-річна Олена Антошко була направлена для роботи в школу в 1936 р. як активна комсомолка відразу після того, як закінчила неповну середню школу. В наступному році при проходженні атестаційної комісії їй дозволили залишитися працювати на цій роботі, за умови отримання середньої освіти до 1940 р. У 1938 р. її зарахували в Новгород-Сіверську педагогічну школу (Чернігівська область) на заочний відділ, яку вона закінчила в січні 1941 р. без відриву від роботи, працюючи вчителькою 1–4 класів [28, арк. 4, 4 зв.]. В травні 1941 р. О. Антошко звернулася до дирекції СДПІ із проханням зарахувати її на заочний відділ мовно-літературного факультету [28, арк. 5].

Однак основною базою поповнення педагогічних кадрів повинні були стати студенти

стаціонарного (денного) відділення. У 1920-х рр. лише незначна частина студентів вишів знаходилася на утриманні держави. Так, в СПТ в 1925/26 навчальному році стипендію отримувало тільки 34% студентів [3, с. 681]. Однак впродовж наступних років контингент стипендіатів у вишах розширювався, а розміри стипендії збільшувалися. Якщо у 1927/28 н. р. середній розмір стипендії становив 24,3 крб., і нею були забезпечені тільки 42 % студентів, то у 1929/30 р. він підвищився до 48,6 крб. і стипендіями було вже охоплено 65,6 % студентів [5, с. 310]. Розмір студентської стипендії дорівнював зарплаті вчителя на селі і складав половину зарплати робітника в промисловості. Однак це не було свідченням високого матеріального достатку студентства, а зрівнялівки, котра панувала в радянській економіці. В результаті, і працівники, і студенти перебували в скрутному становищі у зв'язку із високою вартістю товарів першої необхідності.

Багато студентів отримувала стипендію значно менших розмірів, якої вистачало всього на кілька днів. Зокрема, це були господарські стипендії профспілки «Робос», розмір котрих складав від 7–8 крб. 50 коп. в інститутах народної освіти (ІНО) до 6 крб. 70 коп. – у педтехнікумах [3, с. 335]. Очевидно, саме таку стипендію отримувала студентка СПТ Степанида Левадна, котра 23.12.1929 р. звернулася до дирекції із наступною заявою: «прохаю правління технікуму дати мені допомогу, бо без допомоги я не можу продовжувати навчатися. Батько мій робітник, одержує 55 карб., на яку утримує свою сім'ю. Сім'я складається із трьох чоловік і мені допомагати не може» [24, арк. 2]. В іншій заяві, від 7.03.1930 р. С. Левадна писала: «Прохаю правління технікуму зняти з мене кошти, які потрібно платити за право навчання тому, що я не маю змоги виплатити. Батько мій робітник одержує 55 крб. На його утриманні крім мене 3 душі сім'ї і платити за право навчання я не в змозі, а стипендії я одержую всього 7–50» [24, арк. 6].

За постановою ЦВК і РНК СРСР від 16.09.1930 р. середній розмір стипендії для вишів встановлювався в розмірі 65 крб. на місяць і нею забезпечувалося до 70 % студентів. При цьому розмір стипендії залежав від курсу навчання, його розташування в одному з п'яти тарифних поясів заробітної плати і трьох розрядів, в які зараховували студентів залежно від їх виробничого стажу і сімейного

стану. Із 01.12.1932 р., відповідно до постанови ЦВК СРСР від 7.07.1932 р., запроваджувалися диференційовані стипендії, при нарахуванні яких бралася до уваги успішність студентів. Розряди і пояси тарифної заробітної плати, диференціацію розміру стипендії за типами вишів ліквідували. Стипендію не виплачували студентам, які мали незадовільні оцінки [3, с. 332, 333]. Зростання стипендії майже не вплинуло на покращення життя студентів, оскільки зростала вартість найнеобхідніших речей і продуктів, які дуже часто були в дефіциті. Студент 3-го курсу соціально-економічного відділу СІСВ Іван Сидоренко звернувся до дирекції інституту із проханням «дати мені матеріальну допомогу на взуття. Я зараз знаходжусь в дуже тяжких умовах і не впроможу сам придбати. Раніш ж з закінченням педпрактики я не міг придбати тому, що витратив всі зароблені гроші на своє лікування...» [11, арк. 43] Студенти, котрі отримували таку допомогу, повинні були після закінчення навчання або залишення вишу погасити стипендіальну заборгованість.

Звернімо увагу, що студенти ніколи не отримували стипендії в повному обсязі, оскільки студентів змушували підписуватися на добровільно-примусові державні позики. Студенти і викладачі СІСВ зібрали 5 тис. крб. і передплатили третю позику індустріалізації. Крім того, колектив навчального закладу на 14550 крб. передплатив позику «П'ятирічка за чотири роки» [2, с. 34]. Зі студентських стипендій вираховували частину коштів за пропущені заняття і спізнення. Положення студентства різко погіршилося у зв'язку із голодом, різко збільшилася кількість виключених за пропуски занять. Студентів масово залучали до участі в політичних і громадських кампаніях. В СІСВ в літню сесію 1932/33 н. р., котра розпочалася 20 червня, студенти були мобілізовані на прополювальні роботи. 8 липня сесію поновили, але того ж дня молодь знову мобілізували. У зв'язку з цим сесія так і не відбулася, а студентів перевели на наступний курс на підставі поточної успішності. З цієї ж причини не було проведено захисту дипломних робіт [3, с. 261]. За аналогічною причиною на сесію не змогла з'явитися частина студентів-заочників, зокрема Є. О. Москаленко, котра працювала вчителем молодших класів і осінню 1933 р. була прикріплена партійними органами до збирання врожаю [25, арк. 2, 2 зв.]. В першій половині 1930-х велика кількість студентів була

виключена за куркульське походження, а ті із них, хто виявляв антирадянські настрої, зазнали переслідувань і репресій [10].

Поступово матеріально-побутове становище студентів покращувалося. В 1936/37 навчальному році стипендія для студентів 1-го курсу була встановлена в розмірі 81 крб., без врахування хлібних надлишків, для 2-го курсу звичайна стипендія в розмірі 91 крб., підвищена – 101 крб., для 3-го курсу – 101 і 110 крб., для 4-го – 110 і 130 крб. відповідно [14, арк. 157] Постановою РНК СРСР від 11.11.1937 р. «Про підвищення стипендії студентам вузів» стипендії знову були підвищені [6, с. 714]. В 1937/38, 1938/39 і 1939/40 навчальних роках студенти 1-го курсу отримували стипендію в розмірі 130 крб., 2-го курсу – 150 крб., 3-го і 4-го – 175 і 200 крб. [15, арк. 39–48 зв.] Стипендія першокурсника виявилася вищою, ніж мінімальний розмір оплати праці на виробництві, а стипендія студента випускного курсу наближалася до зарплати робітника середньої кваліфікації (в 1936 р. середня зарплатня по СРСР становила 206 крб., а в 1938 р. – 290 крб.) Для порівняння можна привести зарплатні робітників інституту в 1936 р.: секретар учбової частини – 129 крб., друкарки – 92 крб., головний бухгалтер – 325 крб., бухгалтер розрахункового відділу – 180 крб., помічник бухгалтера – 125 крб., завгосп – 140 крб. [14, арк. 12], завідуючий гуртожитками – 180 крб., прибиральниця – 61 крб. [13, арк. 117].

Студентам залишали стипендію в разі академічної відпустки. Так, студентці 3-го курсу природничого факультету Я. П. Морозенко наказом від 30.10.1936 р. у зв'язку із хворобою був наданий «річний відпуск до І/Х-1937 року із залишенням стипендії, згідно закону про непрацездатність студента» [14, арк. 126]. Такого роду матеріальна допомога була досить важливою, оскільки в ті роки була вища захворюваність студентів і довготривалі відпустки були не рідкістю. Фіксувалися випадки смерті студентів. Так, студент 1-го курсу природничого факультету Михайло Чухай помер 8.04.1936 р. помер від туберкульозу легенів [13, арк. 180]. Студентці 1-го курсу гр. «А» фізико-математичного факультету М. В. Яровій була надана відпустка по причині вагітності, згідно лікарської довідки, із залишенням стипендії, згідно існуючого законодавства [14, арк. 183].

Дирекція інституту могла знизити стипендію за порушення трудової дисципліни. Так, в листопаді 1935 р. студентці 4-го курсу фізико-математичного факультету О. Яцині була знижена стипендія на 10 крб. за невиконання наказу директора «на обов'язкове зняття верхнього одягу в кімнаті інституту» [9, с. 114]. Директори навчальних закладів мали право знизити на 50 % стипендію студентам, які погіршили свою роботу і позбавляти стипендії тих, хто працює незадовільно, але ні в якому разі не через матеріальну забезпеченість (відповідно до закону від 11.11.1937 р.). У СДПІ студентам знижали стипендію на 50 % за наявність академічної заборгованості [15, арк. 5, 6, 6 зв.], а у випадку студента В.М. Кобця за «злісне невиконання завдань з мови та обдурювання лектора» [15, арк. 16]. Студентці 1-го курсу природничого факультету А. Гарбер стипендія була зменшена на 50 % за прогули (4 години) та «брутальне порушення постанови ЦК і Раднаркому про дисципліну в ВИШІ», яке виявлялося в тому, що вона ігнорувала старосту групи, яка боролася за піднесення трудової дисципліни – категорично відмовилася робити щеплення, а на неодноразовий виклик до декану відповіла «у мене немає часу ходити на різні виклики декана» [15, арк. 106 зв.].

Студентам також виділялися різноманітні премії. Так, студенту природничого факультету В. Краснокутському в лютому 1939 р. була виділена премія в розмірі 50 крб. за перемогу в міських стрілецьких змаганнях [15, арк. 98]; в грудні 1939 р. студент 1-го курсу історичного факультету С.П. Ракітенський був премійований в розмірі 200 крб. як автор найкращого твору в конкурсі, присвяченому 60-річчю вождя народів Й. В. Сталіну, ще троє студентів були премійовані в розмірі по 100 крб. кожному [16, арк. 140] Постановою від 20.12.1939 р. було виділено 4150 стипендій імені Й. В. Сталіна. В СДПІ така стипендія була призначена із 1.01.1940 р. найкращим студентам інституту Л.М. Копиловій (1-й курс фізико-математичного факультету), С. О. Локаю (2-й курс історичного факультету), Ф. М. Желеховській (3-й курс природничого факультету) [18, арк. 59]. Для отримання додаткового заробітку студенти влаштовувалися працювати при інституті. Так, студент історичного факультету Є.М. Жук перебував із вересня 1939 р. по вересень 1940 р. на тимчасовій посаді лаборанта історичного кабінету з

оплатою 225 крб. на місяць [16, арк. 52; 17, арк. 94]. Пізніше на посаді лаборанта кафедри історії перебував студент Г.С. Самокиш і був звільнений із неї лише липні 1941 р. у зв'язку із мобілізацією до РСЧА [20, арк. 41].

Положення студентів різко погіршилося після того, як постановою від 26.10.1940 р. була встановлена плата за навчання для старших класів школи (8, 9, 10) (200 карб. на рік в школах Москви, Ленінграду і столичних міст союзних республік, 150 карб. – для всіх інших) і для вищих навчальних закладів (для центральних міст – по 400 карб. на рік, для всіх інших – 300 крб.), починаючи із 1.09.1940 р. Сучасні сталіністи намагаються виправдати введення платної освіти тим, що вона була порівняно невисокою і приблизно відповідала зарплаті робітників. В 1940 р. середня зарплата робочих по країні складала 339 крб. на місяць. В СДПІ студенти повинні були платити 75 крб. за півроку (така сума вказується в квитанціях про сплату навчання в особових справах студентів). На перший погляд ця сума дійсно здається невеликою, однак архівні дані свідчать про те, що для багатьох студентів ця сума виявилася непосильною і вони були виключені з інституту. Наказом від 31.11.1940 р. зі складу інституту були відраховані через несплату грошей за навчання студенти-заочники (5 курсів): фізико-математичний факультет – 316 чол. (в т. ч. 137 із 1-го курсу), природничий факультет – 199 чол., історичний факультет – 90 чол. (у т.ч. 78 із 1-го курсу) [9, с. 115].

За постановою від 26.10.1940 р. було устано-влено, що із 1 листопада 1940 року стипендії призначаються лише тим студентам і учням в технікумах, які виявляють відмінні успіхи. У 1939/40 навчальному році у всьому інституті «найкращі показники по успішності дала група «В» історичного факультету 2-й курс: при 100% успішності; 76,9 відмінно і добре». На історичному факультеті було 38 відмінників (найбільше по факультетам) і 62 ударники [17, арк. 49]. Наказом від 30.10.1940 р. стипендія була призначена по історичному факультету: 1-й курс – лише 2 студентам із 68, 2-й курс – 11 студентам із 104, 3-й курс – 14 із 57 (або 25%). При цьому стипендіати теж повинні були вносити плату за навчання. Із 2-го курсу історичного факультету лише двоє студентів-стипендіатів було звільнено від плати за навчання як «найбільш нужденні», на 3-му курсі – троє [18, арк. 214, 215].

Після зимової сесії історичний факультет продовжував залишатися лідером по успішності навчання. Найкращою групою інституту була визнана груп «С» 2-го курсу історичного факультету, котра мала 98,5% загальної успішності при 77,3% добрих і відмінних оцінках [19, арк. 61]. Після зимової сесії по історичному факультету на стипендію були заховані: 1-й курс – 2 колишнім стипендіатам і ще 4 студентам, котрі підвищили свою академічну успішність (мають не менше 2/3 відмінних оцінок); 2-й курс – 9 колишніх стипендіатів і 19 студентів, котрі підвищили академічну успішність; 3-й курс – стипендія була захована 11 студентам (із них 10 – колишні стипендіати). При цьому студент 3-го курсу, колишній стипендіат М.А. Нагорний, котрий був звільнений від плати за навчання в першому півріччі 1940/41 навчального року, після зимової сесії був зобов'язаний внести плату за навчання [19, арк. 33, 34, 35]. Після весняної екзаменаційної сесії із 1.07.1941 р. стипендія по історичному факультету була захована: 1-й курс – 11 студентів, 2-й курс – 13 студентів, по 3-му курсу – 12 студентів [20, арк. 7]. Щоправда, в грудні 1940 р. право на безкоштовну освіту отримали вихованці дитбудинку, а також діти інвалідів та пенсіонерів, якщо пенсія була єдиним джерелом їх існування. Студенти, котрі знаходилися на утриманні батька або матері-пенсіонера і подали про це довідки із відділу соцзабезпечення, були також звільнені від плати за навчання. Однак таких було небагато. Так, по історичному факультету СДПІ впродовж грудня-лютого 1940/41 навчального року за неповними даними від плати за навчання було звільнено: 1-й курс – двоє студентів, 2-й курс – п'ять студентів, 3-й курс, 3-й курс – двоє студентів [18, арк. 286; 19, арк. 18, 36, 37, 38, 41, 42].

У зв'язку із введенням платного навчання багато студентів перейшли на заочний відділ. Ось кілька прикладів: по історичному факультету Костянтин Пачора («так як матеріальне становище не дозволяє бути студентом стаціонарного відділу» [26, арк. 1]), Єфим Жук (просив перевести його «на заочний відділ і рекомендувати на роботу в Сумській області» [23, арк. 8]), Іван Атасов (виключений за несплату грошей за навчання, 18.08.1941 р. просив дирекцію СДПІ поновити його в 1941/1942 навчальному році у правах студента-заочника [22, арк. 6]), студенти природ-

ничого факультету Петро Калініченко («прошу перевести мене на заочний відділ, бо я не маю можливості вчитися без стипендії» [21, арк. 14]) і Федір Назаренко («у зв'язку з тим, що я не маю змоги закінчити IV курс, прохаю Вас перевести мене на педагогічну роботу в Буковині з переводом на заочний відділ для закінчення педагогічної освіти» [33, арк. 6]) тощо. Станом на 20.09.1940 р. на 3-му курсі історичного факультету стаціонарного відділу в групі «А» було 28 чол., у групі «В» 29 чол., тоді як в наказі від 5.11.1940 р. в групі «А» було вже 25 чол. і в групі «В» 19 чол. [18, арк. 123–132, 234–237].

Перехід на заочний відділ або виключення із інституту за несплату коштів за навчання були не єдиними причинами відсіву студентів. Велика кількість студентів була призвана в ряди РСЧА. При цьому спочатку переважна кількість студентів-призовників виключалася із інститутів. Лише 25.10.1940 р., згідно розпорядження наркома освіти УРСР, всі директори педінститутів УРСР повинні були надавати студентам-заочникам, призваним до лав РСЧА, на час їх служби відпустку по інституту, а плата за навчання за час відпустки не стягувалася. Після закінчення служби в РСЧА студент-заочник мав право відновити навчання в інституті на тому ж курсі, на якому він був до призову в армію [27, арк. 7].

Значна частина студентів виключалася також за прогули. 12.12.1940 р. директор СДПІ Д. Нукалов видав наказ по інституту, в якому вимагав посилити боротьбу із прогулами: «незважаючи на неодноразові попередження деканів факультетів про потребу своєчасно доводити до мого відому про випадки порушення навчальної дисципліни з боку студентів Інституту, декани продовжують з запізненням надавати мені такі рапорти, наприклад: декан історичного факультету т. І. І. Козирев 29/XI-40 року подав рапорт про невідвідування лекцій від 18/XI-40 року студента І-го курсу. Таке становище неприпустимо, бо є перешкодою для своєчасного реагування на такі ненормальні явища, як пропуски і перешкодою для ведення точного обліку по руху контингенту студентів, а тому, пропонує деканам більш уважно слідкувати за відвідуванням студентами занять і про випадки порушення студентами дисципліни негайно доповісти мені. Цей наказ оголосити всім деканам факультету під розписку» [18, арк. 269]. Виходячи з того, що контингент

студентів зменшився і відповідно до цього зменшився і обсяг академічної роботи окремих кафедр, наказом директора були внесені зміни до посадових окладів ряду викладачів із 1.12.1940 р. і зменшене їх річне навантаження [18, арк. 278].

Варто зазначити, що навіть після переведення на заочне навчання і влаштування на роботу студенти далеко не завжди могли своєчасно заплатити за навчання. Так, після зимової сесії студентка 3-го курсу історичного факультету Г.І.Ігнатенко перевелася для продовження навчання на заочний факультет, однак 9.05.1941 р. була виключена із СДПІ, оскільки не змогла заплатити за навчання за друге півріччя навчального року [19, арк. 46, 141]. Зазначимо, що студенти-заочники працювали в школі і мали солідну зарплату для того часу, але також часто не могли сплатити за навчання. Студент фізико-математичного факультету Андрій Ямпольський, котрий працював у школі викладачем математики, пояснював причину несплати грошей за навчання наступними причинами: «неотримання повідомлення і важке матеріальне становище - один син вчитися в інституті, а другий в десятирічці і несвоєчасне отримання зарплати за листопаді місяці» [32, арк. 3]. Нагадуємо, що плата за навчання вносилися і за навчання в старших класах школи, що було дуже проблематично для багатодітних сімей. Після внесення плати за навчання частина студентів була поновлена в СДПІ. Так, наказом від 6.01.1941 р. було відновлено 21 студента-заочника із фізико-математичного, 11 із природничого і 4 із історичного факультетів, які внесли плату за навчання [19, арк. 7, 7 зв., арк. 8, 8 зв.].

Плата за навчання була відмінена лише 10.05.1956 р., тому значна частина студентів в перші повоєнні роки була неспроможною сплатити за навчання. В наказі Заступника міністра освіти УРСР О.М. Русько від 2.12.1946 р. констатувалося, що в цілому по УРСР «не зважаючи на те, що за чинним законом студенти повинні вносити платню за навчання на початку семестру, заборгованість по платні за навчання на 1-VII-1946 року складала 861,2 тис. крб., а на 1-X-1946 р. 999,4 тис. крб.» [30, арк. 2]. Ряд вишів мали велику і все зростаючу дебіторську заборгованість (у СДПІ станом 1.11.1946 р. вона становила 52,2 тис. крб. [30, арк. 59]), у зв'язку із чим відбувалися масові затримки у виплаті

зарплати викладачам і стипендії студентам. Випадки несплати за навчання фіксувалися впродовж всього повоєнного десятиліття. Так, в лютому 1950 р. 72 студенти, котрі своєчасно не оформили документи на звільнення від плати за навчання і не сплатити кошти були не допущені до навчання [31, арк. 45 зв.].

Гострою проблемою було проживання студентів у гуртожитках. За постановою ВУЦВК від 15.01.1931 р. гуртожитки повинні були створюватися при окремих вишах і знаходитися в їхньому безпосередньому віданні. При поселенні в гуртожиток перевагу надавали тим, хто отримував стипендію, а це переважно робітники і селяни, які мали виробничий стаж і відповідно перебували на державному забезпеченні, а також відряджені на навчання. Всі інші студенти залишалися і без стипендії, і фактично без державного житла. У СІСВ, наприклад, осінній та весняний набори 1931 р. (всього 340 студентів) в більшості залишилися без гуртожитку [8, с. 138]. Вартість проживання в приватних квартирах була дуже високою і тому студенти за будь-яку ціну прагнули поселитися в гуртожитку. Нерідко траплялися випадки самозахоплення кімнат, особливо в нових гуртожитках. Так, в грудні 1932 р. студент 1-го курсу соціально-економічного відділу осіннього прийому СІСВ І.В. Діденко самовільно зайняв кімнату в гуртожитку без дозволу коменданта та на вимогу останнього відмовився покидати її [12, арк. 10]. В 1935 р. в гуртожитках СДПІ проживало менше 60% студентів, які того потребували [3, с. 314]. В червні 1936 р. студент 3-го курсу фізико-математичного факультету Ольховик разом із сім'єю самовільно зайняв кімнату в гуртожитку, за що йому була винесена сувора догана із попередженням «але враховуючи те, що у тов. Ольховика 2-х місячна дитина та ніде зовсім жити з сім'єю – надати йому право до кінця навчального року жити із сім'єю в гуртожитках інституту» [13, арк. 264]. Цей факт досить показовий, оскільки в той час адміністрації далеко не всіх вишів йшли назустріч студентам. Напередодні війни для СДПІ були задіяні вже п'ять студентських гуртожитків, розрахованих на 700 чол. [4, с. 44]

Впродовж 1930-х рр. студенти платили за користування гуртожитками від розмірі від 5 до 10 % місячної стипендії [8, с. 139]. Постановами РНК СРСР «Про встановлення єдиного розміру оплати студентами за користування

гуртожитками» (22.08.1938 р.) і «Про встановлення єдиного розміру плати учням технікумів і робфаків» (10.05.1939 р.) була встановлена єдина вартість плати по всьому СРСР. А постановою РНК СРСР «Про розмір плати учням середніх спеціальних навчальних закладів, студентам і аспірантам вищих навчальних закладів і науково-дослідницьких інститутів за користування гуртожитками» (18.02.1941 р.) передбачалося встановити плату «для студентів ВНЗ за користуванням гуртожитками 1 крб. в місяць і за користування постільними при належностями 50 коп. в місяць» [34, с. 288]. Зниження плати за гуртожиток стало деяким полегшенням для студентів у зв'язку із платним навчанням. В ряді випадків виділялося додаткове асигнування мешканцям кімнат. Так, зокрема, мешканцям ряду кімнат в гуртожитках СДПІ «за сумління виконання правил внутрішнього розпорядку гуртожитку та за зразкове систематичне додержання санітарно-гігієнічних умов в кімнатах» було виділено «на додаткове господарське і культурне обладнання цих кімнат 3000 крб.» [15, арк. 36, 36 зв.].

В роки радянсько-німецької війни СДПІ не працював. Після відновлення роботи інституту проблема проживання знову загострилася. Впродовж 1944 р. СДПІ не мав в експлуатації гуртожитків. Основна частина студентів проживала в квартирах по найму за рахунок бюджету (станом на 1.01.1944 р. в таких квартирах проживало 176 студентів [29, арк. 10 зв.]). Лише в 1947 р. вдалося забезпечити проживання всіх студентів, котрі потребували житла. Станом на 1.01.1947 р. гуртожитками були забезпечені 288 студентів із 290, передбачених планом. Ще 97 студентів проживали на приватних квартирах (проти 130 за планом) [30, арк. 53, 53 зв.].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Egorov, A., & Bogoljubov, K. (Ed.). (1984). *Kommunisticheskaja partija Sovetskogo Sojuza v rezoljucijah i reshenijah s#ezdov, konferencij i plenumov CK* [Communist Party of the Soviet Union in resolutions and decisions of the congresses, conferences and plenums of the Central Committee] (Т. 5). Moscow: Politizdat (in Russian)
[Егоров, А., & Боголюбов, К. (Ред.). (1984). *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК* (Т. 5). Москва: Политиздат].
2. Komarnitskyi, O. (2011). Zhurnal «Student revoliutsii» pro navchalnu ta hromadsku diialnist studentstva vyshchychk pedahohichnykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (1930-1933 pp.) [Magazine "Student of the Revolution" about educational and public activity of students of higher educational institutions of Ukraine (1930-1933 pp.)]. *Kraieznavstvo*, 4, 32–37 (in Ukrainian)

ВИСНОВКИ

Проблема матеріального становища студентів Сумського Державного педагогічного інституту у 30-40 рр. ХХ ст. є недостатньо розкритою і мало дослідженою. Матеріальне становище студентів, як показує аналіз архівних документів, напряду залежало від стипендії яку вони отримували. Стипендії державні у 30-х рр. більш-менш задовольняли елементарні потреби молодих людей, в той час як стипендії із інших джерел фінансування, наприклад профспілок, були мізерні, що унеможливило для деяких студентів продовжувати навчання. Вивчення архівних документів дає можливість стверджувати, що стипендіальне забезпечення напряду залежало від успішності навчання і відсутності академічної заборгованості. Наприкінці 30-х рр. розмір стипендії зрівнювався із розміром заробітної плати окремих категорій робітників. Більш-менш задовільне матеріальне становище мали ті студенти, які успішно навчалися, отримували стипендію і при цьому були працевлаштовані. На матеріальному становищі студентів і на самій можливості продовжувати навчання негативно позначилося введення плати на навчання у вишах. Це призвело до відрахування певної кількості молодих людей не за академічну заборгованість, а саме через неспроможність оплатити навчання. Окреме питання, яке потребує додаткового прискіпного вивчення – це забезпечення студентів державним житлом на час навчання, тобто гуртожитками. Принагідно зауважимо, що матеріальна нестабільність ставала для частини студентства причиною відмовитися від навчання, обрати інший життєвий шлях, іншу професію.

- [Комарніцький, О. (2011). Журнал «Студент революції» про навчальну та громадську діяльність студентства вищих педагогічних навчальних закладів України (1930-1933 рр.). *Краєзнавство*, 4, 32–37].
3. Komarnitskyi, O. (2017). *Studentstvo pedahohichnykh navchalnykh zakladiv Radianskoi Ukrainy v umovakh formuvannia totalitarnoi systemy (20-30 XX st.)* [Students of pedagogical educational institutions of Soviet Ukraine in the conditions of formation of a totalitarian system (20-30th years of the twentieth century)] (Doctoral dissertation). Kamianets-Podilskyi: n. d. (in Ukrainian) [Комарніцький, О. (2017). *Студентство педагогічних навчальних закладів Радянської України в умовах формування тоталітарної системи (20-30-ті рр. XX ст.)* (Докторська дисертація). Кам'янець-Подільський: n. d.].
 4. Korzh, L. (1999). *Istoriia stanovlennia ta rozvytku Sumskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. A.S. Makarenka* [History of formation and development of the Sumy State Pedagogical University named after. AS Makarenko]. Sumy: Redaktsiino-vydavnychiy viddil SDPU (in Ukrainian) [Корж, Л. (1999). *Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка*. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ].
 5. Kul'chickij, S. (Ed.). (1984). *Istoriia Ukrainkoj SSR v desjati tomah. Tom sed'moj. Ukrainskaja SSR v period stroitel'stva i ukreplenija socialisticheskogo obshhestva (1921-1941)* [The history of the Ukrainian SSR in ten volumes. Tom seventh. Ukrainian SSR during the construction and strengthening of socialist society (1921-1941)]. Kiev: Naukova dumka (in Russian) [Кульчицький, С. (Ред.). (1984). *Історія Української ССР в десяти томах. Том сьомий. Українська ССР в період строїтельства и укрепления социалистического общества (1921-1941)*. Київ: Наукова думка].
 6. Kulchytskyi, S. (Ed.). (2012). *Ukrainske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia* [The Ukrainian Soviet Society of the 1930: Essays on Everyday Life]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian) [Кульчицький, С. (Ред.). (2012). *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя*. Київ: Інститут історії України НАН України].
 7. Poljakov, Ju. (Ed.). (2007). *Vsesojuznaja perepis' naselenija 1937 goda: Obshhie itogi. Sbornik dokumentov i materialov* [All-Union census of 1937: General results. Collection of documents and materials]. Moscow: ROSSPEJeN (in Russian) [Поляков, Ю. (Ред.). (2007). *Всероссийная перепись населения 1937 года: Общие итоги. Сборник документов и материалов*. Москва: РОССПЕЭН].
 8. Riabchenko, O. (2013). *Zhytlovi umovy studentiv Radianskoi Ukrainy u 1920-1930 rr.* [Housing conditions of students of Soviet Ukraine in 1920-1930] *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 36, 134–140 (in Ukrainian) [Рябченко, О. (2013). *Житлові умови студентів Радянської України у 1920-1930 рр. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 36, 134–140].
 9. Semeshyn, E. (2018). *Materialne stanovishche studentiv v druhii polovyni 30-kh - v pershii polovyni 40-kh (na prykladi Sumskoho Derzhavnoho Pedahohichnoho Instytutu)* [The financial situation of students in the second half of the 30's - in the first half of the 40's (on the example of the Sumy State Pedagogical Institute)]. *Naukovi poshuky*, 15, 112–117 (in Ukrainian) [Семешин, Е. (2018). *Матеріальне становище студентів в другій половині 30-х - в першій половині 40-х (на прикладі Сумського Державного Педагогічного Інституту)*. *Наукові пошуки*, 15, 112–117].
 10. Semeshyn, E. (2018). *Represii proty studentiv i vykladachiv Sumskoho Derzhavnoho Pedahohichnoho Instytutu v 1930-kh rr.* [Repressions against students and teachers of the Sumy State Pedagogical Institute in the 1930] *Naukovi zapysky suchasnykh vchenykh* (p. 20–25). Vinnytsia: n. d. (in Ukrainian) [Семешин, Е. (2018). *Репресії проти студентів і викладачів Сумського Державного*

Педагогічного Інституту в 1930-х рр. *Наукові записки сучасних вчених* (с. 20–25). Вінниця: п. д.].

11. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Копуу дипломов, заіавленія, анкеты у справку studentov s mesta zhytelstva* [Copies of diplomas, applications, forms and certificates of students from the place of residence] (Fond R-2817 Opys 1, Sprava 96). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Копіи дипломов, заявленія, анкеты и справки студентов с места жительства* (Фонд Р-2817 Опис 1, Справа 96). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
12. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Кнуха прыказов. 28 noiabria 1931 – 9 apreliia 1933 h.* [Book orders. November 28, 1931 - April 9, 1933] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 234). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 28 ноября 1931 – 9 апреля 1933 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 234). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
13. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Кнуха прыказов. 9 yanvaria 1936 – 3 avhusta 1936 h.* [Book orders. January 9, 1936 - August 3, 1936] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 239). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 9 января 1936 – 3 августа 1936 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 239). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
14. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Кнуха прыказов. 5 avhusta 1936 h. – 30 dekabria 1936 h.* [Book orders. August 5, 1936 - December 30, 1936] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 241). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 5 августа 1936 г. – 30 декабря 1936 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 241). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
15. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Кнуха прыказов. 1 oktiabria 1938 h. – 1 yiulia 1939 h.* [Book orders. October 1, 1938 - July 1, 1939] (Fond R-2817. Opys. 1, Sprava 248). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 1 октября 1938 г. – 1 июля 1939 г.* (Фонд Р-2817. Опис. 1, Справа 248). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
16. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Кнуха прыказов. 2 yiulia 1939 h. – 31 dekabria 1931 h.* [Book orders. July 2, 1939 - December 31, 1931] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 251). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 2 июля 1939 г. – 31 декабря 1931 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 251). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
17. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Кнуха прыказов. 1 yanvaria 1940 h. – 29 yiunia 1940 h.* [Book orders. January 1, 1940 - June 29, 1940] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 252). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми

- Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 1 января 1940 г. – 29 июня 1940 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 252). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
18. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Книга приказов. 1 yuliâ 1940 h. – 31 dekabria 1940 h.* [Book orders. July 1, 1940 - December 31, 1940] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 253). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 1 юля 1940 г. – 31 декабрия 1940 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 253). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
19. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Книга приказов. 2 yanvaria 1941 h. – 30 yiunia 1941 h.* [Book orders. January 2, 1941 - June 30, 1941] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 254). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 2 января 1941 г. – 30 июня 1941 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 254). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
20. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Книга приказов. 1 yuliâ 1941 h. – 19 avhusta 1941 h.* [Book orders. July 1, 1941 - August 19, 1941] (Fond R-2817. Opys 1, Sprava 255). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Книга приказов. 1 юля 1941 г. – 19 августа 1941 г.* (Фонд Р-2817. Опис 1, Справа 255). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
21. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Kalynychenko Petr Yvanovych* [Personal cases Kalinichenko Petr Ivanovich] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1048). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Калиниченко Петр Иванович* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1048). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
22. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Atasov Ivan Ylych* [Personal affairs Atasov Ivan Ilyich] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1425). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Атасов Иван Ильич* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1425). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
23. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Zhuk Efym Markovych* [Personal affairs. Beetle Efim Markovich] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1475). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Жук Ефим Маркович* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1475). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
24. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Levadnaia Stella Demydovna* [Personal affairs. Levada Stella Demidovna] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1505). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Левадная Стелла Демидовна* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1505). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].

25. Sumskyi instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Moskalenko Evdokiya Aleksandrovna* [Personal affairs Moskalenko Evdokiya Aleksandrovna] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1524). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Москаленко Евдокия Александровна* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1524). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
26. Sumskyi instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Pachoma Kostiantyn Davydovych* [Personal affairs Pachoma Konstantin Davidovich] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1549). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Пачома Костянтин Давидович* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1549). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
27. Sumskyi instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Postoev Vyktor Yvanovych* [Personal affairs. Postoev Victor Ivanovich] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1561). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Постоев Виктор Иванович* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1561). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
28. Sumskyi instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Antoshko Elena Pavlovna* [Personal affairs Antoshko Elena Pavlovna] (Fond R-2817. Opys 2, Sprava 1603). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Антошко Елена Павловна* (Фонд Р-2817. Опис 2, Справа 1603). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
29. Sumskyi instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Uchebnye plany estestvennogo, fiziko-matematicheskogo, istoricheskogo fakul'tetov za 1946-1947 uch. goda* [Educational plans of the natural, physical-mathematical, historical faculties for 1946-1947 academic year] (Fond R-2817. Opys 3, Sprava 15). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Учебные планы естественного, физико-математического, исторического факультетов за 1946-1947 уч. года* (Фонд Р-2817. Опис 3, Справа 15). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
30. Sumskyi instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Godovoj finansovij otchet za 1946 g.* [Annual financial report for 1946] (Fond R-2817. Opys 3, Sprava 22). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Годовой финансовый отчет за 1946 г.* (Фонд Р-2817. Опис 3, Справа 22). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
31. Sumskyi instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Protokoly uchenogo soveta pedagogicheskogo instituta za 1949-1950 uchebnyj god* [Protocols of the Academic Council of the Pedagogical Institute for the 1949-1950 academic year] (Fond R-2817. Opys 3, Sprava 51). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Russian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Протоколы ученого совета педагогического*

института за 1949-1950 учебный год (Фонд Р-2817. Опис 3, Справа 51). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].

32. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Yampolskyi Andrei Tatovych* [Personal affairs Yampolsky Andrei Tativich] (Fond R-2817. Opys 4, Sprava 102). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Ямпольський Андрей Татович* (Фонд Р-2817. Опис 4, Справа 102). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
33. Sumskiy instytut sotsialnoho vykhovannia Narodnoho Komisariatu osvity USRR m. Sumy Sumskoho raionu USRR. (1930–1932). *Osobovi spravy. Nazarenko Fedor Stepanovych* [Personal affairs Nazarenko Fyodor Stepanovich] (Fond R-2817. Opys 4, Sprava 243). Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, Sumy, Ukraina (in Ukrainian)
[Сумський інститут соціального виховання Народного Комісаріату освіти УСРР м. Суми Сумського району УСРР. (1930–1932). *Особові справи. Назаренко Федор Степанович* (Фонд Р-2817. Опис 4, Справа 243). Державний архів Сумської області, Суми, Україна].
34. Vojlenko, V. (Ed.). (1978). *Vysshaja shkola. Sbornik osnovnyh postanovlenij, prikazov i instrukcij* [High school. Collection of basic decrees, orders and instructions] (Vol. 2). Moscow: Vysshaja shkola (in Russian)
[Войленко, В. (Ред.). (1978). *Высшая школа. Сборник основных постановлений, приказов и инструкций* (Ч. 2). Москва: Высшая школа].
35. Vykonavchyi komitet Romenskoï miskoi rady. (2008). *Holodna pravda ustamy ochevydtsiv. Z istorii holodomoru 1932-1933 rokiv u misti Romny i Romenskomu raioni* [The hunger is true in the eyes of eyewitnesses. From the history of the Holodomor of 1932-1933 in the city of Romny and Romny district]. Sumy: Ellada-S (in Ukrainian)
[Виконавчий комітет Роменської міської ради. (2008). *Голодна правда устами очевидців. З історії голодомору 1932-1933 років у місті Ромни і Роменському районі*. Суми: Еллада-S].